

Одеси», узагальнюючи риси небувалого, дуже швидкого розвитку торгівлі Одеського порту, зростання кількості населення міста і його активного будівництва, динаміки інших сторін міського життя» [3, с. 87]. Для цього періоду передусім були характерні надзвичайні успіхи одеської експортної торгівлі українським та бессарабським зерном, а також вовною, льоном, салом та ін.[3, с. 90 - 92]. Водночас, розвиткові імпорту надзвичайно сприяв режим порто-франко, що існував в Одесі у 1819 - 1859 рр. [3, с. 88 - 89]. Оголошений 1804 р. «одеський транзит», в свою чергу, дозволив Одесі стати центром транзитної та посередницької торгівлі Центральної Європи та Близького Сходу [4, с. 158 -160].

Спостерігаючи за таким швидким розвитком торгівлі, урядовці розуміли необхідність створення в Одесі закладів комерційної освіти. 16 квітня 1804 р. було затверджено доповідь міністра освіти Російської імперії про заснування в Одесі Комерційної гімназії. Доповідь починалася словами: «Портовый город Одесса, по многолюдству своему и по важной торговле, которая населила в оном разные народы требует обильных способов к образованию юношества» [5, с. 281]. Проте через низку причин (як вважав дослідник історії одеської освіти Р.Е. Зауре, в тому числі і через політику А.Е. Рішельє, який не був прихильником відкритих навчальних закладів) [6, с.9 - 10, 15] гімназія фактично так і не запрацювала, а згодом у 1817 р. вона була об'єднана з «Благородним інститутом» з перетворенням обох закладів на Рішельєвський ліцей.

Внаслідок цього одеське купецтво потягом першої половини XIX ст. відчувало нестачу необхідних для нього навчальних закладів. Тут слід враховувати, що тодішня одеська торгівля, через свій безпосередній зв'язок зі західноєвропейською, суттєво відрізнялась від торгівлі інших міст Російської імперії. Як констатував на початку 1850-х рр. відомий російський юрист Д.І. Мейєр, торгівля в Одесі «производится в кругу чистоюридических понятий, а не «по душе» [7, с. 1 - 2], тобто без юридичного оформлення, як це здійснювалося в інших землях імперії (наприклад, у тих же 1850-х рр. І.С. Аксаков писав, що на українських ярмарках торговельні операції велися переважно без документів «на самом отчаянном риске» й запорукою більшості кредитних та інших операцій була лише «добрая слава» купця серед інших торговців [8, с. 9, 23]). Отже, успішне ведення комерції в Одесі потребувало відповідної освіти та певної обізнаності в юридичних формальностях.

Брак освіти також заважав купцям імперії конкурувати з іноземними. Через це зовнішня торгівля Російської імперії зазначеного періоду переважно перебувала в руках іноземних негоціантів [9, с. 68, 104]. Одеса в цьому плані не була виключенням. Автор під криптонімом «Д.К.» на сторінках «Одесского вестника» зазначав, що серед 77 купців та торговельних домів, які здійснювали закордонну торгівлю Одеси 1841 р. був лише «один коренной русский - Илья Новиков», а у 1842 р. з 79 домів - таким «единым россиянином» був Яків Новиков, син вище згаданого Іллі. Подібна ситуація продовжувалася і пізніше [10]. Причину цього дописувач одеської газети передусім вбачав в поганій освіченості російського купецтва. До речі, наявність Новикових серед представників одеської зовнішньої торгівлі не була випадковою, адже ці купці серед інших вітчизняних підприємців відрізнялися своєю високою освітою (К.А. Скальковський, згадуючи неосвіченість

*Гончарук Т.Г.
професор кафедри історії України ОНУ
ім. І.І. Мечникова*

ПІДНЕСЕННЯ ТОРГІВЛІ ОДЕСИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ. ЯК ПІДРУНТЯ ЗАСНУВАННЯ ОДЕСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО УЧИЛИЩА

Першу половину XIX ст. справедливо вважають «золотою добою» в історії Одеси [1, с. 67 - 94]. Темпи зростання міста в цей час були настільки швидкими, що сучасники нерідко порівнювали Одесу з містами не Європи, а США («Быстрый чисто американский, рост нашего города... представляет, конечно, весьма отрадное явление, беспримерное во всей русской истории». - писав пізніше «Одесский вестник»[2]) «В наш час, - зазначає історик В. П. Ващенко, - при оцінці зростання її в XIX ст. дуже часто використовують визначення «феномен

російського купецтва Одеси 1840-х рр., зазначав, що «исключением из русских купцов по всей просвещенности были Новиковы» [11, с. 19-20]).

Вишезгаданий дописував «Одесского вестника» детально зупинився на освіті вітчизняного купецтва в Одесі. «От чего иностранных купцов охотно приглашают повсюду, даже в лучшие круги? - писав він, - От того, учто вони большею частью основательно знают свое дело в современном виде, могут вести занимательную беседу о чем угодно - о политике, науках, искусствах и поддерживают разговор на разных языках. А наши купцы (разумеется, не все) о чем они толкуют? Что читают? Отвечать на это право совестно. После этих всех доводов, говорящих в пользу просвещенного торгового сословия, посмотрим на средства, коими бы можно *создать* русских негониантов в Одессе. Самое натуральное, самое верное к тому средство - неоспоримо образование, только сообразованное с этим званием. Хотя и стыдно, однако с горестью должно сознаться, что и теперь в XIX веке среди нас, - к счастью немногие, - русские купцы которые всякое образование считают безверием, развратом, порчею нравов. О таких жалких староверах напрасно и упоминать. Их ничем не убедишь! Обратимся к умным, благонамеренным нашим торговцам. Они понимают бесценную важность просвещения, и если не делают должного, то часто от неуменья взятыся за новое для них дело. Для них-то мы скажем, что, по нашему мнению, детей с малых лет нужно обучать языкам иностранным - итальянскому, греческому, английскому, французскому. В малолетстве изучение языков так легко, что дитя почти без трудов, как бы шутя, выучивается говорить на 2-х, 3-х языках... Нам случалось видеть нескольких мальчиков в лавках на Греческой улице и слышать, как они свободно болтали по-гречески, и по-итальянски, а между тем это были простые из крестьянского звания недоросли, недавно зашедшие сюда из Лохвицы и других захолустьев Малороссии. Да и где же удобнее узнать иностранные языки, как не в Одессе, где можно сказать, *столпотворение вавилонское?* По ознакомлении порядочно с языками, детям должно преподавать, кроме Закона Божия и других основных предметов учения, коммерческую арифметику, и такую же статистику, бухгалтерию и товароведение. И когда они изучат эти предметы, поместить детей взрослых уже в одну из здешних иностранных контор, для ознакомления в практике с торговлею» [12].

Вихід зі ситуації автор статті вбачав в тому числі і в створенні закладів освіти для купецьких дітей. «...Не наше ли правительство, - наголошував він, - основало в видах поощрения торговли, вместе с открытием здесь порто-франко в 1817-м году, и коммерческое при Ришельевском лицее училище, которое по совершенному недостатку учеников, закрыто в последствии? Почему бы не испросить нам возобновления его в настоящее время и не приискать опытных основательно знающих свой предмет преподавателей. Пора нам идти за стремлением века и помнить, что против течения далеко не уплыть» [12]. Хоча далеко не всі в тодішній Одесі погоджувалися з твердженнями автора цитованої статті про шкідливість переважання купців-іноземців у зовнішній торгівлі міста (відомий одеський статистик А.О. Скальковський у цей же час на шпальтах «Одесского вестника» висловлював щодо цього практично протилежну точку зору [13]), однак одеська громадськість добре розуміла необхідність підняття освіти місцевого купецтва.

Врешті, як зазначалося в дореволюційному нарисі з історії Одеського комерційного училища: «В 1851 году одесское купечество в общем собрании составило акт об учреждении в Одессе на средства купечества «высшего в крае специального Коммерческого училища, для доставления коммерческого образования детям торгового сословия, что могло бы иметь сильное влияние на развитие промышленности и торговле здешнего края и Бессарабии» [14, с. 14]. Процес покладений цією пропозицією через 10 років закінчився заснуванням вишезгаданого освітнього закладу [14, с. 11 - 25].

Таким чином, необхідність створення в Одесі Комерційного училища відчувалася вже з початку XIX ст. й була зумовлена потребами зростаючої одеської торгівлі. Показово, що врешті саме купецтво, а не адміністрація стало ініціатором створення цього училища. Адже представники комерційного стану міста добре розуміли, що без належної освіти їм не вдасться стати повноправними учасниками закордонного товарообміну - головної галузі економіки Одеси дореформеної доби XIX ст.

Література:

1. Файтельберг-Бланк В. Р., Колесниченко Т. Н. Золотой век Южной пальмиры. - Одесса, 2006.
2. Сычевский С. Столетие города Одессы // Одесский листок. — 1889. — 14 сентября.
3. Ващенко В. П. Десятиріччя бурхливого розвитку (1800 - 1861 рр.). Економічний розвиток міста // Історія Одеси /Голов ред. В. Н.Станко. — Одеса, 2002.
4. Гончарук Т. Г. Одеса як центр транзитної торгівлі першої половини XIX ст. // Науковий вісник. — Одеса, 2006. — № 8 (28).
5. Полное собрание законов Российской империи. — Собр.1. — Т. 28. — №21266.
6. Зауре Р.З. Исторический очерк Ришельевской гимназии. - Одесса, 1881.
7. Мейер Д. Юридические исследования относительно торгового быта Одессы. - Казань, 1855.
8. Аксаков И. Исследование торговли на Украинских ярмарках. — СПб., 1858.
9. Вавилов И. Беседы русского купца о торговле. — СПб., 1846. — Ч. 1.
10. Д. К. О торговом сословии Одессы, особенно русском // Одесский вестник. — 1845. — 25 апреля.
11. Скальковский К. А. Воспоминания молодости. — СПб, 1906.
12. Д.К. О торговом сословии Одессы, особенно русском // Одесский вестник. — 1845. — 28 апреля.
13. Скальковский А. Коммерческое народонаселение города Одессы // Одесский вестник. — 1845. — 17, 20 января; Скальковский А. Коммерческое сословие в Новороссийском крае // Одесский вестник. — 1849. — 28 мая.
14. Исторический очерк 50-летия Одесского коммерческого училища. — Одесса, 1912.